

TURİZM ENDÜSTRİSİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ; EKONOMİ PARADİGMASIYLA YAKLAŞIM

Öğr. Gör. İsmail BİLGİÇLİ
Sakarya Üniversitesi Karasu MYO
bilgicli@sakarya.edu.tr

Öğr. Gör. Fırat ALTINKAYNAK
Sakarya Üniversitesi Karasu MYO
faltinkaynak@sakarya.edu.tr

ÖZET

Ülkemizde turizm endüstrisi, özellikle 1980'li yıllardan sonra önemli ve büyük bir gelişme göstermiş ve ekonominin sıkıştığı döviz ihtiyacının olduğu dönemlerde döviz girdisi sağlayarak ihracat-ithalat açıklarının giderilmesinde, istihdam olanaklarının artırılmasında çok etkili olmuştur. Buna bağlı olarak bu çalışmanın amacı, Türkiye'de gerçekleşen turizm endüstrisinin ekonomi içindeki yeri ve önemini veriler kullanarak incelemektir. Ülkemize turizm amaçlı gelen yabancı turist sayısı, elde edilen turizm geliri, turistik harcama oranları, turizmin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı, milli gelire yansımaları, dış ticaret (İthalat-İhracat) içindeki payı, tesisleşme oranları gibi veriler; turizm endüstrisinin özellikle son 30 yıldır çok büyük bir gelişme gösterdiğini ve ekonomimizin en önemli endüstrilerinden birisi olduğunu göstermektedir. Turizm endüstrisinden beklenen üst düzey gelir kazancı ve toplumsal refah seviyesinde meydana getireceği artışa ulaşabilmek için çevreye uyumlu, rekabetçi ve sürdürülebilir politikalar uygulanırsa Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda uluslararası turizm gelirlerinden daha fazla pay alması mümkün olacaktır.

***Anahtar Sözcükler;** Endüstri, Turizm Endüstrisi, Türkiye Ekonomisi, Turizm Ekonomisi,*

IMPORTANCE AND AVAILABILITY OF TURISM INDUSTRY IN TURKEY'S ECONOMY; APPROACH TO ECONOMIC PARADIGM

ABSTRACT

Tourism industry in our country, especially from 1980's, showed big and important progress and was very effective in increasing employment opportunities in time of economy's urgent need for exchange foreign currency income providing export-import deficiencies. Accordingly, the aim of this studying is to, using the given data, examine role and importance of the tourism industry's economy which took place in Turkey. The data is such number of foreign tourists coming to Turkey for tourism purposes, income derived from tourism, tourist spending rates, the share of tourism gross in local domestic products, reflection of national income, share of foreign trade (import-export), establish

a facility rate; shows industry's great progress, especially in last 30 years, and also shows that this industry is the most important among all the other industries. If in order to achieve an increase in the tourism industry, available environment, competitive and sustainable politics are implemented, it will be possible to seize greater share of international tourism revenues in the incoming years in Turkey.

Keywords: *Industry, Tourism Industry, Turkey Economy, Tourism Economics*

1. Giriş

Dünya turizm endüstrisi özellikle II. Dünya savaşından sonra hızla gelişmiş, daha geniş halk kitlelerine ve uzak mesafelere yayılmıştır. Bu gelişmede ülkelerin refah seviyelerinin yükselmesiyle birlikte turizme ayrılan kaynakların artırılmasının ve ülke halkları arasındaki yakınlaşmalarında önemli bir etkisi vardır.(Selçuk 2008:39)Turizm endüstrisinde iş ortamı, altyapı, yasa, yönetmelikler ve mevcut kaynaklar iş ortamının vazgeçilmez referans öğelerini içermektedir. (Balan D,Balaure V, Vegheş C,2009).

Türkiye yasalarla çerçevesi çizilmiş turizm olgusuyla 1980' li yıllardan sonra tanışmıştır. Ancak ülkemizin o yıllardaki ekonomik özellikleri dikkate alındığında, bugünkü anlamda bir turizm faaliyetinin gerçekleştirilemediğini ve bu durumun da normal sayılması gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır.1980 öncesinde toplam sabit yatırımlar içinde payı %1'in altında olan ve gayri safi milli hasıla içindeki payı ancak %0.8'e ulaşabilen turizm endüstrisinde konaklama kapasitesi 56 bin yatak civarındaydı. O yıllarda ülkemizi ziyaret eden turist sayısının 1 milyon 300 bin kişi olduğu ve günümüzde bu rakamın onlarca kat üstünde rakamların yetersiz olarak nitelendirildiği göz önüne alındığında Türkiye'nin aldığı mesafe daha net anlaşılabilir.1980-2000 yılları arasında turizm yatırımlarına toplam 31.4 milyar dolar harcayan Türkiye, bu sayede, günümüzde turizmin gayri safi milli hasıla içindeki payını arttırmıştır. Turizm bugün, Akdeniz ve Ege bölgelerimiz başta olmak üzere bütün ülkemiz açısından adeta bir umut endüstrisi olarak görülmektedir. Bu nedenle de turizm endüstrisi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma stratejilerinde çok önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı turizm endüstrisinin tanıtılmasına yardımcı olmak, turizmin endüstriyel boyutunu tartışmaya açmak, endüstriler içindeki konumunu belirtmek, Türkiye'nin Avrupa ve dünya turizmi içindeki payını inceleyerek, Türkiye'nin turizm yatırımları ve geliştirme sürecinin bir değerlendirmesini yapmak ve son olarak da turizmin ekonomik etkilerinin Türkiye'ye sonuçlarını vurgulamaktır.

2. Ekonomi ve Turizm Ekonomisi

Ekonomi ve turizm ekonomisi ile ilgili birçok tanımlama mevcuttur. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz;

Ekonomi sosyal bir bilimdir. İnsanoğlunun ekonomik olaylar kapsamındaki ilişkileri ve davranışları toplumsal bilim olarak ekonominin çalışma alanını oluşturur (Tomanbay, Gümüş, 2004:3). İhtiyaçları gidermek için insanların gösterdikleri çabaların tümü ve bu faaliyetleri inceleyen bilim dalıdır(Çelik,2010:14). Ekonomi, insanların sınırsız tüketim isteklerinin sınırlı kaynaklarla en iyi şekilde nasıl tatmin edileceğini inceleyen bir sosyal bilim dalıdır (Türkoğlu,2007;12)

Talep ekonomik anlamda belirli bir malın belirli bir zamanda, öteki faktörler değişmemek kaydıyla çeşitli fiyatlardan tüketicilerin bu maldan satın almak istedikleri miktardır. (Türkoğlu,2007;26) Arz ise belirli bir zaman süresi içinde belirli bir fiyattan satılmak istenen mal ve hizmet miktarıdır (Ünlüöner,Tayfun;2005;63)

Turizm ekonomisi ise insanların turistik ihtiyaçları karşılamaya yönelik yaptıkları çabalar bütünüdür diye tanımlanabilir. Turizm talebini ise satın alma gücüyle desteklenen turistik satın alma isteğidir diyebiliriz. Turizm arzı için belirli bir dönemde satılmak istenen turistik mal ve hizmetler bütünüdür denilebilmektedir.

3. Turizm Endüstrisi

Endüstri devamlı veya belli zamanlarda, makine ve benzeri araçlar kullanarak bir madde veya gücün niteliğini veya biçimini değiştirerek toplu üretimde bulunan faaliyet dalıdır.(www.msxlabs.org) Diğer bir tanımla endüstri aynı alanda faaliyet gösteren firmalar topluluğudur diye basit bir tanım yapabiliriz. Örneğin; Tofaş, Renault, Toyota gibi firmaların üretim, yönetim ve teknoloji koşulları farklılık arz etse de bağlı buldukları endüstrinin adı otomotivdir. Bazı yazarlar tarafından turizm tek ürüne dayalı bir üretim gerçekleştirmediği için endüstri olarak kabul edilmemektedir. Fakat burada şu vurguyu yapabiliriz ki turizm üretimi homojen özellikli birçok farklı üretimin bir araya geldiği yepyeni bir sunumdur. Bu ürünün soyut özelliği nedeniyle homojenitesi sorgulanmakla beraber turizm bir endüstridir. Diğer endüstrilerde olduğu gibi dolaylı etkilediği diğer bağlı sektörleri vardır. Bu nedenle turizmin basit bir iş kolu olmadığı bir endüstri biçimi olduğu günümüzde daha fazla kişi tarafından kabul görmeye başlamıştır. Turizm endüstrisi, en kısa şekliyle seyahat edenlerin ürün ve hizmet talebini, turistik tüketimini karşılayan ekonomik etkinlikler (Selçuk, Şahin;2008:26) şeklinde tanımlanabilir.

Turizm endüstrisi, genel bir ifade ile turistik hizmet veren ekonomik faaliyetlerde ortak çıkarları bulunanların bir bütünü olarak tanımlanabilir(Demirkol, 2004:30) Turizmin endüstri olma nedenleri şöyle sıralayabiliriz.

- Turistlere sunulacak ürünün oluşturulması için gerekli olan alt ve üst yapı yatırımları turizmin ağır endüstri olduğunu göstermektedir.
- Turizm endüstrisinde de diğerlerinde olduğu gibi üretim faktörleri (Emek, Sermaye, Doğal kaynaklar, Girişimcilik)'nin bir araya gelmesi turizmi endüstri alanı haline getirmektedir.
- Turizm alanındaki üretim kolları arasındaki sıkı işbirliği gerekliliği turizme entegre endüstri özelliği kazandırmaktadır.
- Turizmde üretilen soyut ürün olduğu için hizmet endüstrisidir.

Turizm ulusal ekonomilerde kendi etki alanında endüstrileşme yolunda ülke ekonomilerini destekleyen bir yapıdadır. Şekil 1'de görüldüğü gibi turizm etki alanı olarak birçok alt sektörle ilişkisi olan endüstri merkezidir.

ekonomik yeniden yapılanma ve büyüme çevresel limitler turizm endüstrisinin karşılaştığı zorluklardan sadece bazılarıdır (www.cabdirect.org).

4. Turizmin Uluslararası Boyutu

Turizm sektöründeki büyüme cari hesaplara olumlu bir şekilde yansıdığından işsizlik azalacaktır, fert başına düşen gelirden artışa neden olacağından turizm ile ilgili ekonomiler üzerine olumlu katkı sağlayacaktır(Brahman,1996). Turizm, günümüzde sadece gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülke ekonomileri için de döviz girdisi sağlayan, istihdama olumlu etkiler yapan, uluslararası alanda ülkelerin iletişim ve etkileme gücünü arttıran, bütünleştirici ve barış ortamı yaratılmasına etki eden bir endüstridir. Uluslararası ticarete hizmet alanı olarak turizm Dünyanın en büyük ticaret kategorilerinden bir haline gelmiştir. Yolcu taşımacılığı da dahil olmak üzere gelen turizm, tarafından üretilen toplam ihracat geliri, 2011 yılında dünyada 1,200 milyar \$'ı aşan veya ortalama bir günde ABD'de 3,4 milyar \$ Pazar oluşturmaktadır. Turizm ihracatı Dünyanın ticari hizmet ihracatı olarak, mal ve hizmetlerin toplam ihracatının %30 olduğu hesaplandığında bunun % 6'sına karşılık gelmektedir. Küresel olarak, ihracat kategorisinde turizm; yakıtlar, kimyasallar ve gıdadan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke için turizm istihdam, gelişim, fırsatlar yaratma ve döviz geliri için bir numaralı ihracat kategorisi olarak temel kaynaklarından biridir.

Turizm, yan etkilerle birlikte dünya GSMH'nin toplamının 3,2 trilyon dolarlık bir gelir akımı yaratarak, bu gelir akımıyla dünya GSMH'si içinde %6'lık bir paya sahiptir. Uluslararası turizm bugün dünya ülkelerinin %83'ünün en önemli 5 sektöründen birisidir.(Çeken H;2009:28) Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı çeşitli gelişmiş ülkelerde %3 ile % 10 arasındayken, küçük ada ülkelerinde %40'ı bulmaktadır.

Tablo.1. Dünya Ülkeleri GSMH ve Kişi Başı Gelir Sıralaması (2011)

	Nüfus	GSYH (Milyar \$)	Kişi Başı Gelir (Bin\$)
ABD	309.000.000	14587	47.2
Avrupa Bölgesi	332.000.000	12145	36.6
Çin	1.338.000.000	5927	4,4
Japonya	127.000.000	5459	42,8
Brezilya	195.000.000	2088	10,7
Hindistan	1.771.000.000	1727	1,5
Rusya	142.000.000	1480	10,4
Meksika	113.000.000	1035	9,1
Türkiye	73.000.000	734	10,1
Endonezya	240.000.000	707	2,9
İran	74.000.000	331	4,5

Tayland	69.000.000	319	4,6
Mısır	81.000.000	219	2,7
Filipinler	93.000.000	200	2,1
Nijerya	158.000.000	194	1,2
Pakistan	174.000.000	177	1
Vietnam	87.000.000	106	1,2
Bangladeş	149.000.000	100	0,7
20 Ülke Toplamı	5.674.000.000	47578	20 ülke Ortalaması 9,72
DÜNYA	6.841.000.000	63124	9,2

Kaynak;www.wttc.org

Tablo 1’de görüldüğü gibi dünyanın çnde gelen yirmi ülkesinin nüfus, gsyh, ve kişi başına düşen gelir sıralamasında 2011 yılı itibarıyla veriler mevcuttur. Dünya nüfusunun 6.841.000.000 olduğu 2011 yılında Dünya GSYH 63.124 milyar dolar olmuştur.

Tablo.2. Uluslararası Turizmin Dünya Gsmh İçindeki yeri (2011 yılı)

	Milyar\$	Toplam İçindeki Pay%
Turizm Doğrudan Gsmh Etkisi	1973	3,3
Doğrudan ve Dolaylı Gsmh Etkisi	6346	8,7

Kaynak;www.wttc.org

Tablo 2 de belirtildiğine göre uluslar arası turizmin dünya GSMH içindeki yeri doğrudan ve dolaylı etki olarak değişiklik göstermektedir. Turizm 2011 yılında dünya GSMH içinde doğrudan etki olarak toplam içinde %3,3’lük bir paya sahipken, doğrudan ve dolaylı GSMH etkisi olarak %8,7’lik bir paya sahip olmaktadır.

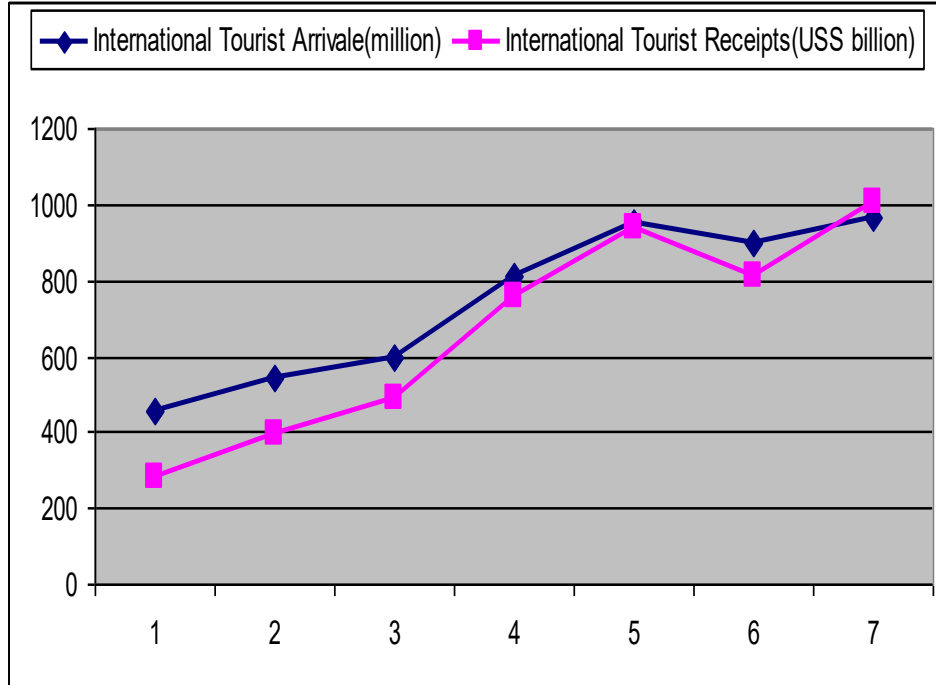
Tablo.3. Uluslararası Turizmin Dünya İstihdamı İçindeki Yeri

	Milyon Kişi 2011	Toplam içindeki Payı 2011%
Turizm Doğrudan İstihdam Etkisi	98.031.500	3,43
Doğrudan/Dolaylı İstihdam Etkisi	254.941.500	8,9

Kaynak: www.wttc.org

Tablo3 bize gösteriyor ki uluslararası turizm dünya istihdamında doğrudan etki olarak toplam içinde 2011 yılında %3,43'lük bir paya sahiptir. Bu oran 2011 yılında doğrudan ve dolaylı etki olarak incelendiğinde %8,9'a çıkmaktadır. Uluslararası turist sayıları ele alındığında, yine istikrarlı bir şekilde artış trendinin gerçekleştiğini görüyoruz. Arada şoklara rağmen, uluslararası turist sayısı neredeyse kesintisiz bir büyüme göstererek 1980 ve 1995 yılları arasında 277 milyondan 528 milyona çıkmıştır. 2011 yılına kadar ise 983 milyona çıkmıştır. 2011 yılında Japonya'daki doğal afet dünyadaki ekonomik kriz, orta doğu ve kuzey Afrika'daki büyük siyasi değişimlere rağmen turizm gelişme göstermiştir. Türkiye'ye gelenler %6,4 arttığı gibi uluslararası turist sayısı da 2010 yılında 940 milyondan 2011 yılında 983 milyona çıkarak %4,6 oranında büyümüştür.

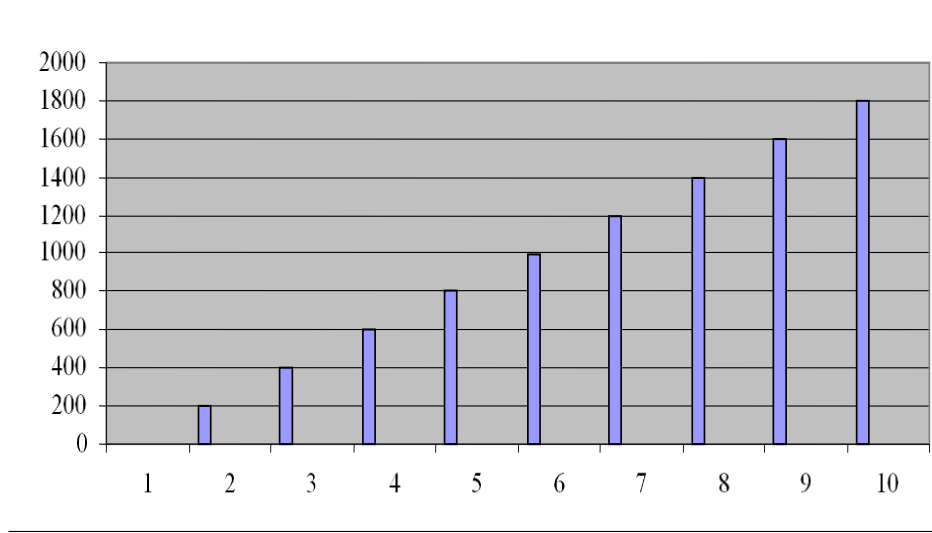
Tablo.4: Dünya'da Gelen Turist Sayıları 1990/2011

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü,2012

Uluslararası turizm gelirlerine tablo 4'ten bakıldığında 1990 yılında ABD \$ karşılığı 262 milyar dolar olan turizm hareketlerinin her yıl artış göstererek 2011 yılında 1.030 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Bu artışlar göstermektedir ki turizm dünyada yaşanan olumsuzluklardan azda olsa etkilenmiş fakat artış trendini korumuştur.

Tablo 5: Uluslararası Turizm Gelirleri

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2012

Tablodan da anlaşılacağı üzere 2030 yılı dünya turizm örgütü öngörülerine göre genel artış trendi kıtalar bazında farklılıklar göstermesine rağmen devam edecektir.

5. Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Tablolardan da anlaşılacağı üzere uluslararası turizm endüstrisinin sürekli artışı, gelişmekte olan ekonomilerin ve tabii ki Türkiye'nin bu pazardan pay alma isteği duymasına neden olmaktadır. Bu isteğin en önemli nedenleri;

- Turizm hareketine katılanların sayısı her geçen gün artmaktadır.
- Turizm dış ticaret açıklarının çözümünde can simidi durumundadır.
- Turizm ülkeler arasındaki sınırlandırmalara rağmen az etkilenecek şekilde gelişmektedir.
- Turizmde tüketicinin hizmetin üretildiği ülkeye gitme zorunluluğu ihracı mümkün olmayan değerlerin ihraç edilmesini sağlamaktadır.
- Turizm Türkiye'nin artan işsizlik oranları ve işgücüne katılanların işsizlik sorunlarının da çözümünde önemlidir.
- Turizm katılımcılarının sayısının periyodik artışına bağlı olarak Türkiye'nin turizm gelirleri de artmaktadır.

Türkiye için de ekonomik olarak olumlu etkileri tartışılmaz boyutlarda olan ve ülke yönetiminde olan ya da yönetime aday tüm partilerin programlarında önemle durdukları bir konudur. Türkiye eski dünya kıtaları olan Avrupa, Asya ve Afrika'nın birbirine en çok yaklaştıkları bir konumda bulunmaktadır. Tarih boyunca, dünyanın en

eski medeniyet kaynakları olan Hint ve Çin alemi ile Akdeniz alemi arasında, bu iki farklı alemi bağlayan kara ve deniz yollarının ülkemizden geçtiği görülmektedir. Bugün de yurdumuz; dünyanın baş döndürücü, ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin kümelendiği Asya ve Avrupa kıtası üzerinde yer alarak konumunun gücünü kullanmaya çalışmaktadır. Bütün bu özellikler Türkiye'nin özel konumundan ileri gelmektedir. Turizmin Türk ekonomisindeki yerini değerlendirirken dünyadaki turizm hareketlerinin gelişimini de incelemek gerekmektedir.

Tablo 6: Türkiye'ye Gelen Toplam Turist sayısı, Ülkeler Arasında Sıralama

Sıralama	Seri	Milyon		Değişim (%)	
		2010	2011	2010/2009	2011/2010
1- Fransa	TF	77,1	79,5	0,5	3,0
2- ABD	TF	59,8	62,3	8,8	4,2
3- Çin	TF	55,7	57,6	9,4	3,4
4-İspanya	TF	52,7	56,7	1,0	7,6
5- İtalya	TF	43,6	46,1	0,9	5,7
6- Türkiye	TF	27,0	29,3	5,9	8,7
7- Birleşik Krallık	TF	28,3	29,2	0,4	3,2
8- Almanya	TCE	26,9	28,4	10,9	5,5
9- Malezya	TF	24,6	24,7	3,9	0,6
10- Meksika	TF	23,3	23,4	4,2	0,6

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2012

Tablo 7: Ülkeler Bazında Uluslararası Turizm Gelirleri

Sıralama	ABD Doları \$				Yerel Kurlar	
	Milyar		Değişim (%)		Değişim (%)	
	2010	2011	2010/2009	2011/2010	10/09	11/10
1- ABD	103,5	116,3	9,9	12,3	9,9	12,3
2- İspanya	52,5	59,9	-1,2	14,0	3,9	8,6
3- Fransa	46,6	53,8	-6,0	15,6	-1,1	10,1
4- Çin	45,8	48,5	15,5	5,8	15,5	5,8 (\$)
5- İtalya	38,8	43,0	-3,6	10,9	1,4	5,6
6- Almanya	34,7	38,8	0,1	12,0	5,3	6,7

7- Birleşik Krallık	32,4	35,9	7,5	10,9	8,4	6,9
8- Avustralya	29,8	31,4	17,4	5,5	-0,2	-6,2
9- Macao (Çin)	27,8	--	53,2	--	53,5	--
10- Hong Kong	22,2	27,7	35,3	24,7	35,6	25,0

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2012

Tablolardan uluslararası turist varışlarına bakıldığında Türkiye 2009/2010 yılları ve 2010/2011 yılları arasında diğer rakip ülkelere oranla değişim oranları bazında en büyük değerlerden birisine sahip olmasına rağmen altıncı sırada kalmıştır. Uluslararası turizm gelirleri sıralamasında ise Türkiye sıralamaya dahi girememiştir. Bu da gösteriyor ki gelen turist sayılarındaki artış gelir bazında getiri olarak yansımaları bulamamıştır.

Türkiye’de turizm endüstrisinin algısı yıllarca güneş, kum, deniz gibi doğal güzelliklere dayalı faaliyet gösteren bir alan olmuştur. Turizm endüstrisi ekonomik sıkıntılarının aşılmasında beklentiyi gidermeye çalışarak Türkiye’nin ekonomik kalkınmasında önemli olmuştur.

Türkiye’ye yönelik turist talebinin yabancılar tarafından fark edilmesi, 1980’li yıllardan sonra oluşması ile birlikte turizm ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye’nin sahip olduğu turizm arz değerlerinin tam karşılığını almadığı anlaşılmış, bunun için turizm ile ilgili yasal boşlukları ve eksikleri gidermek için turizm teşvik kanunu gibi çok önemli bir kanun çıkarılarak turizmin girişimcilere kapısı açılmıştır. Bu tedbirlerle birlikte 1980’lerden günümüze kadar turizm ortalama %10 büyüyen bir endüstri olmuştur.

Tablo.8. Türkiye’ye En Fazla Turist Gönderen Ülkeler

ÜLKELER	2008		2009		2010	
	Ziyaretçi Sayısı	Toplamdaki Payı(%)	Ziyaretçi sayısı	Toplamdaki Payı(%)	Ziyaretçi sayısı	Toplamdaki Payı(%)
ALMANYA	4.415.525	16,77	4.488.350	16,58	4.385.263	15,32
RUSYA FED.	2.879.278	10,93	2.694.733	9,95	3.107.043	10,85
İNGİLTERE	2.169.924	8,24	2.426.749	8,96	2.673.605	9,34
BULGARİSTAN	1.255.343	4,77	1.406.604	5,19	1.433.970	5,01
İRAN	1.134.965	4,31	1.383.261	5,11	1.885.097	6,58
HOLLANDA	1.141.580	4,33	1.127.150	4,16	1.073.064	3,75
GÜRCİSTAN	830.184	3,15	995.381	3,68	1.112.193	3,88
FRANSA	885.006	3,36	932.809	3,45	928.376	3,24

A.B.D	679.445	2,58	667.159	2,46	642.768	2,24
İTALYA	600.261	2,28	634.886	2,34	671.060	2,34
YUNANİSTAN	572.212	2,17	616.489	2,28	670.297	2,34

Kaynak: www.turofed.org.tr

Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülkeler tablosunu incelediğimizde Almanya uzun yıllar olduğu gibi yine birinci sıradaki yerini korurken sırasıyla onu Rusya federasyonu, İngiltere, Bulgaristan, İran, Hollanda, Gürcistan, Fransa, A.B.D, İtalya ve Yunanistan takip etmektedir.

6. Türkiye'de Turizm Yatırımları

Türkiye'de turizm endüstrisinden beklenen gelirin elde edilebilmesi amacıyla çıkarılan turizm teşvik kanunu ile birlikte tesis yatırımları artmaya başlamış ve yatak sayıları da yıllara göre artış göstermiştir. 2000'li yıllarda işletme belgeli tesis sayımız 1824 lü rakamlarda seyrederken aradan geçen on yıl gibi bir sürede bu sayı 2010 yılında türofed raporundan edindiğimiz rakamlara göre 2712 adet işletme belgeli tesis sayısına ulaşmıştır.

Turizm faaliyetlerinin gerçekleşmesi, bu alanda özel veya kamu kesimi tarafından yapılacak yatırımlarla mümkün olabilir. Genellikle elektrik, yol, su gibi alt yapı yatırımları devlet tarafından gerçekleştirilirken konaklama, yiyecek-içecek ve eğlence birimlerine ait yatırımlar özel kesim tarafından üstlenilmektedir. Turizm içinde konaklama işletmeleri sabit sermaye miktarının diğer endüstrilere göre çok fazla olduğu yatırımlardır. Bunun ana nedeni ise, turizm tesislerinin arsa, bina ve donanım üçlüsüne ihtiyaç göstermesidir. Turizmdeki sabit sermaye yoğunlukları tablo 9' daki gibidir.(Yağcı: 2007:168)

Tablo.9. Bazı Endüstri Alanlarında Sabit Sermaye Yoğunluğu

Endüstri Branşları	Sabit sermaye%	Değişen Sermaye%
Maden İşletmeleri	64	36
Demir-Çelik İşletmeleri	50	50
Kimya Endüstrisi	42	58
Makine İmalat Endüstrisi	39	61
Dokuma Endüstrisi	41	59

Otelcilik Endüstrisi		
-Otel Binasının sahibi işletmeci ise	94	6
-İşletme Kira ile tutulmuşsa	58	42

Kaynak; Yağcı: 2007:168

Tablo 10: Türkiye’de Tesis ve Yatak Sayılarının Yıllara göre değişimi

YIL	İŞLETME BELGELİ TESİS SAYISI	İŞLETME BELGELİ YATAK SAYISI	YATIRIM BELGELİ TESİS SAYISI	YATIRIM BELGELİ YATAK SAYISI
2000	1.824	325.158	1.300	243.794
2001	1.998	368.819	1.237	229.047
2002	2.124	395.148	1.138	222.876
2003	2.240	420.697	1.130	242.603
2004	2.357	454.290	1.151	259.424
2005	2.412	483.330	1039	278.255
2006	2.475	508.632	859	274.687
2007	2.514	532.262	776	254.191
2008	2.562	565.277	774	259.515
2009	2.525	567.470	772	258.287
2010	2.712	549.256	860	248.292

Kaynak; www.turofed.org.tr

Türkiye’de bulunan tesislerimizin tür ve sınıflarına göre ayırımın tablo yardımı ile incelediğimizde görünen konaklama işletmelerinden otellerimizin sayı olarak daha fazla olduğudur. Bu fazlalık sıralaması öncelik üç yıldızlı oteller olmak üzere sırasıyla iki yıldızlı, dört yıldızlı, beş yıldızlı ve bir yıldızlı olarak seyir etmektedir. Toplam tesis sayımız olan 3666 tesisimizin yaklaşık yarısından fazlası konaklama işletmelerinin asli tesislerinden olan otel işletmeleridir.

Tablo 11: Bakanlıktan Belgeli Tesislerin Tür ve Sınıflarına Göre Dağılımı

Tesis Türü/Sınıfı	Ocak 2011	Tesis Türü/Sınıfı	Ocak 2011
5*OTEL	319	GOLF TESİSİ	3
4*OTEL	521	MÜSTAKİL APART	105
3*OTEL	663	ÖZEL TESİS	486
2*OTEL	560	PANSİYON	52

1*OTEL	69	BAR	10
OTEL DİĞER	3	EĞLENCE YERİ	61
BİLEŞİK TESİS	24	LOKANTA	541
OTEL+TERMAL TESİS	4	GÜNÜBİRLİK TESİS	44
TATİL KÖYÜ	70	KAMPİNG	5
TERMAL OTEL	29	MOLA NOKTASI	17
MOTEL	14	DİĞER TESİSLER	26
BUTİK OTEL	40		
TOPLAM: 3.666			

Kaynak: www.turofed.org.tr

Turizm endüstrisinde yatırım işletmelerin amacı olan faaliyetlerin standartlar dahilinde yapılabilmesi için gerekli olan faaliyetlerin yapılmasıdır. Turizm yatırımı; turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak olan konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme tesislerinin yapılmasıdır. Turizm yatırımlarının en önemli kısımları altyapı ve üstyapı yatırımlarıdır. Turizmi teşvik kanunu ile birlikte devlet alt yapı yatırımlarını yapmayı üstlenerek üst yapı yatırımlarını özel sektörün yapması için ortam oluşturmuştur.

Tablo 12: Türkiye’de 2023’e Kadar Öngörülen Turizm Yatırımlarının Dağılımı.(milyon \$)

Yatak ve Koltuk Kapasitesi	Mevcut Kapasite	Yeni Yatırım	Toplam Kapasite	Yeni Yatırım Tutarı (Milyon \$)
Konaklama*	1.000.000	500	1.500.000	13.000
Marina	25	40	65	2.000
Yat Bağlama Kapasitesi	10.000	20.000	30.000	
Golf Tesisleri	15	35	50	525
Uçak Sayısı	250	250	500	6.000
Uçak Koltuk Kapasitesi	45.000	550.000	100.000	
Kongre-Fuar, AVM, Spor ve Eğlence Merkezi				2.500
YATIRIM TOPLAMI				24.025

Kaynak: www.turofed.turizm raporu 2010

Türkiye geneli 2023 öngörülen yatırım rakamlarına göre yine en fazla yatırım konaklama alanında olmak üzere toplam 24.025 (Milyon\$) lık yatırım yapılacaktır. 2030 yılı turizm öngörülerine göre dünya çapında uluslararası turist sayıları 2010-2030 dönemleri içerisinde her yıl yaklaşık %3,3 oranında yükselecektir. Öngörülere göre 2012 yılında 1 milyar olan dünya çapındaki uluslararası ziyaretçi sayısı 2030 yılında 1,8 milyara ulaşacaktır. Bu şekilde turizm talep artışının ekonomide turizm arzını da tetikleme doğaldır. Turizm talebindeki artış turizm arzını da rekabet yönünden geliştirirken kaliteli, yüksek standartlarda fiziksel koşullara sahip tesisleşmenin oluşmasına neden olacaktır.

7. Turizm Gelirlerinin Ulusal Gelir İçindeki Payı

Ulusal üretim bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin toplamından oluşur. Gayri Safi Milli Hasıla, bir ekonomide yıl içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeridir. GSMH, ekonominin bir yıllık dönemini gösteren bir resme benzetilebilir. Resmin daha önceki yıllarla ve diğer ülkelere ait resimlerle karşılaştırılması ekonomi hakkında bilgilenerken sağlıklı değerlendirmeler yapılmasını sağlar (Yağcı,;2007;150)

Turizmi teşvik kanunu Türkiye’de turizm endüstrisinin düzenlenmesi, geliştirilmesi ve hızlı bir işleyişe sahip olması için çok önemli işlevi yerine getirmektedir. Bu işlev yatırımların ve dolayısıyla yatak sayısının artışı, endüstrinin canlanmasına neden olmuş, turizm talebindeki artışın sürekliliği yatırımlarında artmasını teşvik etmiştir. Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini belirten önemli göstergelerden biriside turizmin ulusal gelir içindeki payıdır.

Tablo.13. Turizm gelirlerinin Gayri safi Milli Hâsıla İçindeki Payı (milyon)

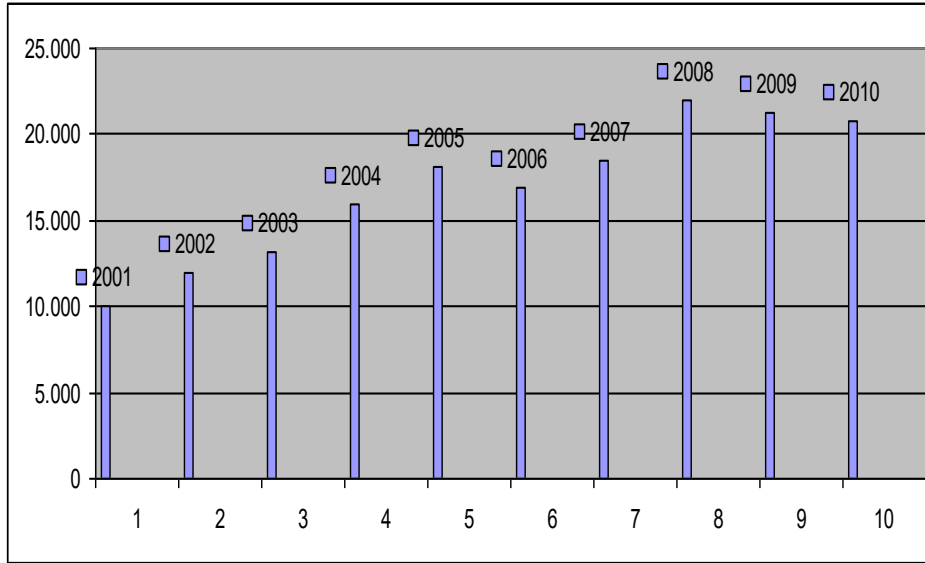
YILLAR (Years)	GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA (Gross Domestic Product)		GELİR(X) (Receipts)	TURİZM GELİRLERİNİN GSMH İÇİNDEKİ PAYI(%) (% Share of Tourism Receipts in the Gross Domestic Product)
	MİLYON YTL. (Million YTL.)	MİLYON \$ (Million \$)	MİLYON \$ (Million \$)	
1998	70.203,0	270.947,0	7.808,9	2,9
1999	104.596,0	247.544,0	5.203,0	2,1
2000	166.658,0	265.384,0	7636,0	2,9
2001	240.224,0	196.736,0	10.066,5	5,1
2002	350.476,0	230.494,0	11.900,9	5,2
2003	454.781,0	304.901,0	13.203,1	4,3
2004	559.033,0	390.387,0	15.887,7	4,1
2005	648.932,0	481.497,0	18.153,5	3,8
2006	758.391,0	526.429,0	16.850,8	3,2

2007	843.178,0	648.754,0	18.487,0	2,8
2008	950.534,0	742.094,0	21.950,8	3,0
2009	952.559,0	616.703,0	21.249,3	3,4
2010	1.105.101,0	735.828,0	20.806,7	2,8

Kaynak: www.kultur.gov.tr

Turizm gelirlerinin Türkiye'nin gayrisafi yurt içi hasıla ve gayri safi milli hasıla içindeki payları sürekli artış şeklinde yaşanırken turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla içindeki payı 1998 yılında 2,9 düzeylerinde iken bu oran 2010 yılında 2,8 düzeylerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 14: Türkiye'nin Turizm Gelirleri Yıllar İtibariyle

Kaynak: www.turofed.org.tr

Tablo.15. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Turizm Gelir Gider Hareketleri

YILLAR	GELİR	GİDER	NET GELİR	Giderin Gelire Oranı (%)
2001	10.067	1738	5648	23,5
2002	11.900	1880	7130	20,9
2003	13.203	2113	7564	21,8
2004	15.887	2524	9600	20,8
2005	18.153	2872	11.057	20,6
2006	16.851	2743	9814	21,8
2007	18.487	3260	10.730	23,3
2008	21.950	3506	13.296	20,9
2009	21.249	4147	11.706	26,2
2010	20.806	4826	15.980	24,0
2001-2010	168.553	29,609	97,296	23,3

Kaynak;www.turofed.org.tr

8. Turizm Geliri - İhracat gelir Kıyaslaması

Turizm somut olmayan bir ihracat kalemidir. İhracata dayalı büyüme düşüncesi ekonomik kalkınmada önemli rol oynamaktadır. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (Balassa(1988) ve Ghatak vd.(1997) temel odak noktaları olmuştur. Turizm endüstrisinin en önemli kalemi gelirlerdir. Turizmden elde edilen gelirlerin Türkiye'nin ihracatı içindeki oranı çok önemlidir. Turizm görünmeyen ihracat kalemi olduğu için toplam ihracat içinde gelirler tarafına olumlu etki etmektedir.

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye'nin turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı 2000 yılında %27,3 iken, son yıllarda ihracata teşvik primi verilmesi ve teşvik kanunu ile bu oran daha yüksek değerlere ulaşmıştır. 2000-2005'li yıllarda bu oran % 27 ile % 25 arasında iken 2005'den sonra turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı 2010 yılına kadar % 24 ile % 18 arasında değişiklik göstermiştir.

Tablo.16. Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı

YILLAR	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı
2000	3.8	27.3
2001	6.9	25.9
2002	6.5	23.5
2003	5.5	27.9

2004	5.2	25.2
2005	5	24.7
2006	4.3	19.8
2007	4.5	17.3
2008	4.2	16.6
2009	4.3	20.8
2010	4.2	18.0

Kaynak;www.turofed.org.tr

9. Turizmin Ekonomik Sonuçları

Turizm endüstrisinin ulusal ekonomi içindeki yeri ve ağırlığı dört başlık altında incelenebilir.(Selçuk;2008:27,28,29) Bu başlıklar; turizm yatırımları, dış ödemeler dengesi, milli gelir ve istihdamdır.

Turizm yatırımları turizmle ilgili diğer endüstri alanlarının da ekonomik faaliyetlerine etki edebilmekte ortaya çıkarılan ekonomik hareket diğer alanlara da olumlu yansımaktadır. Turizm endüstrisi ile birlikte altyapısı yetersiz bölgelere yatırımlara öncelik verilerek bu bölgelerin eksiklerinin giderilmesine katkıda bulunulmuş olacaktır. Dış ödemeler dengesi; bir ülkenin ihracat ve ithalat hareketlerini içeren tablodur. Türkiye maalesef dış ödemeler dengesi bakımından açık veren bir ülkedir. Yapılan ithalatların döviz tutarı yapılan ihracatların döviz girdilerinden daha fazladır.

Tablo 17: Türkiye’de Turizm Geliri-İhracat Geliri Kıyaslaması

TURİZM GELİRLERİNİN DIŞ TİCARET AÇIKLARINI KAPAMA PAYI			
YIL	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Geliri	Turizm Gelirinin DTA Kapama payı (%)
1996	20.402	5.650	27,7
1997	22.298	6.208	27,8
1998	18.947	7.177	37,9
1999	14.100	5.203	36,9
2000	27.178	7.636	28,1
2001	10.065	10.067	10,0
2002	15.495	11.901	13,01
2003	22.087	13.243	16,7
2004	34.373	15.888	21,6

2005	43.298	18.154	23.9
2006	54.041	16.851	32.1
2007	62.791	18.487	34.0
2008	69.936	21.951	31.7
2009	38.785	21.249	18.3
2010	71.563	20.807	34.4

Kaynak: www.tursab.gov.tr

Milli Gelir; Turizm yatırımlarının doğrudan milli gelir üzerinde etkisinin yanı sıra bu yatırımların diğer yatırım alanlarında da uyarıcı etkisi bulunmaktadır. İstihdam; Turizm endüstrisi teknoloji kullanımına rağmen hizmet yoğunluğu insan çalışmasının ve dolayısıyla da işsizlik azaltıcı etkisi kaçınılmazdır.

Tablo.18. Turizm Sektöründe Çalışanların Kayıtlılık Durumu

	2010	2009	2008	2007	2006	2005
Toplam Çalışan	1.084,0	1.049	998	988	931	875
Kayıtsızlık %	42,53	42,71	43,09	45,55	48,75	49,89
Kayıtlı %	57,47	57,29	55,91	54,35	51,24	50,23

Kaynak: www.turofed.org.tr

Tablo 18’de görülüyor ki turizm sektöründe çalışanların kayıtlılık durumu ve kayıtsız çalıştırılma durumları yıllar itibarıyla aynı oranlarda değişiklik gösterirken çok fazla olmamakla beraber sektörde kayıtsız çalışan sayısı azalırken kayıtlılık durumu yeterli olmamakla beraber artış göstermiştir. İdeal olan kayıtsız çalışan olmaması durumudur.

Yine türofed raporlarının sonucuna göre tablo 19’ tablo bize gösteriyor ki turizmde çalışanların Türkiye’de çalışanlara oranı 2000 yılında %3,60 iken bu sayı 2010 yılı verilerine göre toplam istihdam içinde % 5,21 gibi oranlara ulaşmıştır. Bu oran istenen seviye olmamakla beraber turizmin toplam Türkiye istihdamı içinde önemli bir yer tuttuğunu göstergesidir.

Tablo.19. Turizmde Çalışanların Türkiye İstihdamındaki Payı (%)

Yıllar	Pay %
2000	3,60
2001	3,70
2002	3,87
2003	4,02
2004	4,44
2005	4,73

2006	4,90
2007	5,15
2008	4,99
2009	5,32
2010	5,21

Kaynak:www.turofed.org.tr

Tablo 20: Turizmde çalışanların sayısı ve Yabancı çalışanların Oranları

Yıllar	Toplam Çalışan Sayısı (Bin)	Yabancı Çalışan Oranı (yüzde)
2000	776	2,00
2001	796	2,24
2002	826	2,48
2003	847	2,79
2004	872	3,11
2005	949	3,29
2006	1.001	3,59
2007	1.067	3,87
2008	1.058	4,49
2009	1.131	4,83
2010	1.177	5,33

Kaynak:www.turofed.org.tr

Tablo 20'den anlaşılacağı üzere turizmde çalışanların sayısı sektörün ihtiyacına göre 2000 yılında 776 bin ve oranı %2,00 düzeylerinde iken bu sayı 2010 yılında 1.177 bin ve %5,33 gibi yüksek oranlara çıkmıştır. Turizm sektöründe çalışanlarımızın öncelikle yabancı dil bilgisi ve diğer yeteneklerinin artırılarak sektörün yabancı personel gereksiniminin ortadan kaldırılarak yabancı çalışan sayısı oranlarının daha düşük seviyelere çekilmesi gerekmektedir.

10. Sonuç ve Öneriler

Turizm gelişmiş ülkeler tarafından ekonominin iyi olduğu ve refahı yüksek olduğu dönemlerde hafife alınarak küresel ekonomik büyümede dikkatlerden kaçmıştır. Birçok ekonomilerde küresel ekonomik refahı yeniden yapılandırmada turizm endüstrisinin ekonomik ve sosyal katkıları daha iyi takdir edilmeye başlanmıştır. Bu gerçeklik turizmde daha profesyonelce yaklaşımları zorunlu kılmaya başlamıştır.(Crouc-Ritchie,1999:13).

Dünyanın en iyi turizm destinasyonlarında beşeri, kültürel ve doğal kaynaklarda iyileştirmeler yapmak gerektiği görülmüştür.(Balan D,Balaure V, Vegheş C,2009;2). Turizm endüstrisi bugün kendine özgü yapısı olan eskiden milyonlarca insanın katıldığı diye ifade edilirken artık milyar insanın katıldığı ve dolaylı olarak bazıları büyük bazıları da küçük iş kollarından oluşan farklı alt endüstriyel alanlarla bağlantılıdır. Turizm endüstrisi dünyanın önemli hizmet alanlarından birisidir. Dünya turizm örgütü (WTO) verilerine göre uluslararası turizm talebi açısından 2011 yılı artış yönünün korumuştur. Uluslararası turist varışları 2010 yılında dünya çapında 940 milyondan 983 milyona çıkarak %4,6 oranında büyümüştür. Dünya turizm göstergeleri dahilinde 2012 için aylık

ve üç aylık verilerine göre yabancı turist sayıları dünya çapında 2010 yılında başlayan büyüme trendi devam ettirilerek, 2012 yılının ilk dört ayında % 5 oranında büyümüştür.

Türkiye hem doğu hem de batı dünyasına ait olmanın getirdiği pek çok avantaja sahiptir. Ancak söz konusu jeopolitik avantajların sağladığı stratejik üstünlük, Türkiye aleyhine zaman zaman olumsuz kampanyaların yürütülmesine neden olmaktadır. Ülkemizin, genel olarak yeterli derecede tanınmadığı, ya da yanlış tanındığı, doğru algılanmadığı, açık gerçeklerin dahi bilinmediği şeklinde çeşitli sorunlar her zaman gündeme getirilen konular arasındadır.(Güzel,2009:151) Son altı yılda turizm endüstrisi dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen endüstrilerinden birisi haline gelerek, sürekli gelişme ve çeşitlendirme yaşamıştır. Bütün bunlara rağmen dünya turizmi çok yüksek artışlar gösterirken Türkiye turizmde gelişim performansına rağmen bölgesinde Pazar payı küçüktür. Türk turizm endüstrisinin amacı büyüyen dünya pazarındaki payını üst seviyelere taşımak olmalıdır.

Türkiye ekonomisinin önemli endüstriyel hareketlerinden olan turizm; yatırımları arttıran, dış ödemeler dengesine olumlu katkı sağlayan, milli geliri arttıran ve istihdamı artırıcı etkisi olduğundan hükümetlerin üzerinde önemle durduğu önemli bir konudur. Turizm endüstrisi Türkiye'nin ekonomik darboğazları aşmasında, ülke insanının geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak bir olgu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik gelişiminde fayda sağlayacak en küçük bir olayın dahi değerlendirilmesi nasıl çok olumlu bir davranışsa, ekonomik gelişimin bugün olmazsa olmaz endüstrilerinden olan turizm gelişiminin ileriye dönük ve sürdürülebilir olması için gerekli ortam oluşturulmalıdır. Bu çalışmada literatür taraması ile elde edilen sınırlı veriler ile değerlendirme yapılmış ve bu nedenle çalışma detaylandırılmamıştır. Daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalarda birincil veriler kullanılarak daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Altay B, Kurtaslan T, (2008) Genel Ekonomi, İstanbul, Lisans yayıncılık
- Bahar O, Kozak M,(2006) Turizm Ekonomisi, Detay yayıncılık, Ankara
- Balan d, Balaure V, Vegheş C (2009), ‘‘ Travel and tourism competitiveness of the world’s top tourism destinations; An exploratory assessment’’ annales universitaties apulensis series oeconomica, (11) (2), 2009
- Balassa, B (1988) The Lessons Of East Asian Development An Overview Economic Development And Cultural Change 36,273-290
- Brahman J (1996) New Directions İn Tourism For Third World Development Annals Of Tourism Research 23, 48-70
- Crouch, G. Ritchie J.R.B (1999) Tourism competitiveness and societal Prosperity, Journal of Business research 44.
- Çeken H, Dalgın T, Karadağ L, (2009), Küreselleşme ve Uluslar arası Turizm Arasındaki İlişki, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,(İLKE) Bahar 2009 Sayı 22
- Çelik F,(2010) Genel İktisat I-II ,İstanbul, Lisans yayıncılık

Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı
Int. Journal of Management Economics and Business, ICAFR 16 Special Issue

- Çımat A, Bahar O (2003) ‘‘Turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme’’ Akdeniz İ.İ.B:F Dergisi (6) 2003, 1-18
- Demirkol Ş,Zengin B(2004) Turizm İşletmeleri, Değişim Yayınları, İstanbul
- Ghatak S, milner C ve utkulu U (1997) Exports, Export Composition And Growth; Cointegration And Causality Evidence For Malaysia Applied Economics 29, 213-223
- Güzel Özlem, F (2009),’’Turizm Açısından Ülke İmajının Önemi ve Türkiye İmajı Üzerine kavramsal Bir çalışma’’ Journal of Commerce &Tourism Education Faculty, Year:2009
- Parasız İ,(2006) İktisadın ABC’si, Bursa, Ezgi Kitabevi
- Selçuk N, Şahin T,(2008), Turizm Ekonomisi, İstanbul, Lisans yayıncılık
- Türkoğlu M, Kurtaslan T (2007) İktisada Giriş, İstanbul, Lisans yayıncılık
- Tomanbay M, Gümüş T (2004), Genel ekonomi, Ankara, Gazi Kitabevi
- Ünlüöner K, Tayfun A (2005), Ekonomi, Ankara, Nobel yayın dağıtım.
- Yağcı Ö (2003) Turizm Ekonomisi, Ankara, Detay yayıncılı
- <http://www.wttc.org/> e.t:20.10.2012
- http://www.unwto.org/tourism_highlights_2012 edition e.t:20.10.2012
- [http://www.mkt.unwto.org.](http://www.mkt.unwto.org/) e.t:20.10.2012
- http://www.turofed.org.tr/Turofed_TurizmRaporlari.aspx e.t:20.10.2012
- http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri/dis-ticaret-aciklarini-kapatmada-payi_916.html e.t:20.10.2012
- <http://www.kultur.gov.tr> e.t:20.10.2012
- <http://www.ktbayirimisletmeler.gov.tr/TR,9869/turizm-geliri-ve-gideri-gsmh-ve-gsyih-ihracat-ve-ithala-.html> e.t:20.10.2012
- [http://www.dpt.gov.tr.](http://www.dpt.gov.tr) e.t:20.10.2012
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Industry> e.t:20.10.2012
- <http://www.msxlabs.org/forum/soru-cevap/308388-endustri-nedir.html#ixzz2AtSjJICv> e.t:20.10.2012
- <http://www.cabdirect.org/abstracts/19931857161.html> e.t:20.10.2012
- <http://oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1120092/43.pdf>